
Natya Shastra Chapter 9

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయః ౯

Document Information

Text title : naaTyashaastra adhyaaya 9

File name : natya09.itx

Category : nATyashAstra, major_works, bharata

Location : doc_z_misc_major_works

Author : Sage Bharata

Transliterated by : dpadmakar at hotmail.com

Proofread by : dpadmakar at hotmail.com

Latest update : September 7, 2020

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయః ౯

॥ శ్రీరస్తు ॥

భరతమునిప్రణీతం నాట్యశాస్త్రమ్
అథ షష్ఠోఽధ్యాయః ।
అథ నవమోఽధ్యాయః ।
ఏవమేతచ్ఛిరోనేత్రభ్రునాసోష్ఠకపోలజమ్ ।
కర్మ లక్షణసంయక్తముపాఙ్గానాం మయోదితమ్ ॥ ౧ ॥
హస్తోరపార్శ్వజఠరకటీజఙ్ఘోరుపాదతః ।
లక్షణం సమృద్ధివఙ్గామి వినయోగం చ తత్త్వతః ॥ ౨ ॥
హస్తాదీనాం ప్రవఙ్గామి కర్మ నాట్యప్రయోజకమ్
యథా యేనాభినేయం చ తన్మే నిగదతః శ్శృణు ॥ ౩ ॥
పతాకస్త్రీపతాకశ్చ తథా వై కర్తరీముఖః ।
అర్ధచంద్రో హ్యారాలశ్చ శుకతుణ్ణస్తథైవ చ ॥ ౪ ॥
ముష్టిశ్చ శిఖరాఖ్యశ్చ కపిత్థః ఖటకాముఖః ।
సూచ్యాస్యః పద్మకోశశ్చ తథా వై సర్పశీర్షకః ॥ ౫ ॥
మృగశీర్షః పరో జ్ఞేయో హస్తాభినయయోక్తుభిః ।
కాఙ్గలకోఽలపద్మశ్చ చతురో భ్రమరస్తథ ॥ ౬ ॥
హంసాస్యో హంసపక్షశ్చ సన్దంశో ముకులస్తథా ।
ఊర్ణనాభస్తామ్రమాడవతుర్వింశతిరీరితాః ॥ ౭ ॥
అసంయుతాః సంయుతాశ్చ గదతో మే నిబోధత ।
అజ్జాలిశ్చ కపోతశ్చ కర్కటః స్వస్తికస్తథా ॥ ౮ ॥
ఖటకావర్ధమానశ్చ హల్యుతస్సంగో నిషధస్తథా ।
దోలః పుష్పపుటశ్చైవ తథా మకర ఏవ చ ॥ ౯ ॥
గజదంతోఽవహితశ్చ వర్ధమానస్తథైవ చ ।

ఏతే తు సంయుతా హస్తా మయా ప్రోక్తాస్తయోదశ ॥ ౧౦॥

నృత్రహస్తానతశ్చోర్ధ్వ గదతో మే నిబోధత ।

చతురస్తా తథోద్వ్యతై తథా తలముఖౌ స్మృతౌ ॥ ౧౧॥

స్వస్తికౌ విప్రకీర్ణౌ చాప్యరాలఖటకాముఖౌ ।

అవిధవక్రౌ నూచ్యాస్యా రేచితావర్ధరేచితౌ ॥ ౧౨॥

ఉత్తానావఞ్చితౌ వాపి పల్లవౌ చ తథా కరౌ ।

నితమ్బా చాపి విజ్ఞేయా కేశబన్దౌ తథైవ చ ॥ ౧౩॥

సమ్ప్రోక్తౌ కరిహస్తౌ చ లతాఖ్యౌ చ తథైవ చ ।

పక్షవఞ్చితకౌ వైవ పక్షప్రద్యోతకౌ తథా ॥ ౧౪॥

జ్ఞేయో గరుడపక్షౌ చ హంసపక్షౌ తథైవ చ ।

ఊర్ధ్వమణ్డలినౌ వైవ పార్శ్వమణ్డలినౌ తథా ॥ ౧౫॥

ఉరోమణ్డలినౌ వైవ ఉరఃపార్శ్వార్ధమణ్డలౌ ।

ముష్టికస్వస్తికౌ చాపి నలిసీపద్మకోశకౌ ॥ ౧౬॥

అలపద్మావల్పనౌ చ లలితౌ వలితౌ తథా ।

సప్తషష్టికరా హ్యేతే నామతోఽభిహితా మయా ॥ ౧౭॥

యథా లక్షణమేతేషాం కర్మాణి చ నిబోధత ।

ప్రసారితాః సమాః సర్వా యస్యాఙ్గుల్లోభ్యో భవన్తి హి ।

కుఞ్చితశ్చ తథాఙ్గుష్ఠః స పతాక ఇతి స్మృతః ॥ ౧౮॥

ఏష ప్రహారపాతే ప్రతాపన నోదనే ప్రహర్షే చ ।

గర్వేఽప్యహమితి తజ్జైలలాటదేశోత్థితః కార్యః ॥ ౧౯॥

ఏషోఽగ్నివర్షధారానిరూపణే పుష్పవృష్టిపతనే చ ।

సంయుతకరణః కార్యః ప్రవిరలచలితాఙ్గులిర్హస్తః ॥ ౨౦॥

స్వస్తికవిమ్యుతికరణాత్ పల్లవపుషోపహారశప్పాణి ।

విరచితమురీప్వసంస్థం యద్ ద్రవ్య తచ్చ నిర్దేశ్యమ్ ॥ ౨౧॥

స్వస్తికవిమ్యుతికరణాత్ పునరేవాధోముఖేన కర్తవ్యమ్ ।

సంవృతవివృతం పాల్యం ఛన్నం నిబిడం చ గోప్యం చ ॥ ౨౨॥

అస్యైవ చాఙ్గులీభిరధోముఖప్రస్థితోత్థితచలాభిః ।

వాయూర్మివేగవేలాక్షోభశ్చౌచుశ్చ కర్తవ్యః ॥ ౨౩॥
 ఉత్సాహనం బహు తథా మహాజనప్రాంశుపుష్కరప్రహతమ్ ।
 పక్షోత్థేపాభినయం రేచకకరణేన చాభినయేత్ ॥ ౨౪॥
 పరిఘృష్టతలస్థేన తు ధౌతం మృదితం ప్రమృష్టపిష్టే చ ।
 పునరేవ శైలధారణముద్ధాటనమేవ చాభినయేత్ ॥ ౨౫॥
 ఏవమేష ప్రయోక్తవ్యః స్త్రీపుంసాభినయే కరః ।
 పతాకాభ్యాం తు హస్తాభ్యామభినేయః ప్రయోక్తుభిః ॥ ౨౬॥
 దశాఖ్యశ్చ శతాఖ్యశ్చ సహస్రాఖ్యస్తథైవ చ ।
 అతః పరం ప్రవక్ష్యామి త్రిపతాకస్య లక్షణమ్ ॥ ౨౭॥
 పతాకే తు యదా వక్రానామికా త్వజ్గలిర్భవేత్ ।
 త్రిపతాకః స విజ్ఞేయః కర్మ చాస్య నిబోధత ॥ ౨౮॥
 ఆవాహనమవతరణం విసర్జనం వారణం ప్రవేశశ్చ ।
 ఉన్నామనం ప్రణామో నిదర్శనం వివిధవచనం చ ॥ ౨౯॥
 మగ్గల్యద్రవ్యాణాం స్పర్శః శిరసోఽథ సన్నివేశశ్చ ।
 ఉష్ణీషముకుటధారణం నాసాస్యశ్రోత్రసంవరణమ్ ॥ ౩౦॥
 అస్యైవ చాఙ్గలీభ్యామధోముఖప్రస్థితోత్థితచలాభ్యామ్ ।
 లఘుపవనస్తోతోభుజగభ్రమరాదికాన్ కుర్యాత్ ॥ ౩౧॥
 అశ్రుప్రమార్జనే తిలకవిరచనం రోచనయాలమ్భకం చ
 త్రిపతాకానామికయా స్పర్శనమలకస్య కార్యశ్చ ॥ ౩౨॥
 స్వస్తికౌ త్రిపతాకౌ తు గురూణాం పాదవర్దనే ।
 విచ్యుతో చలితావస్థా కార్యావుద్వాహదర్శనే ॥ ౩౩॥
 పరస్పరాగ్రసంశ్లిష్టౌ కర్తవ్యౌ నృపదర్శనే ।
 తిర్యక్ స్వస్తికస్తప్రీధౌ స్యాతాం తౌ గ్రహదర్శనే ॥ ౩౪॥
 తపస్విదర్శనే కార్యాపూర్వై చాపి పరాఙ్ముఖౌ ।
 పరస్పరాభిముఖౌ చ కర్తవ్యౌ వరదర్శనే ॥ ౩౫॥
 ఉత్తానాధోముఖౌ కార్యావగ్రే వక్త్రస్య సంస్థితౌ ।
 వదవానలసంక్రామమకరాణాం చ దర్శనే ॥ ౩౬॥

అభినయాస్త్వనేనైవ వానరప్లవనోర్మయః ।
 పవనశ్చ స్త్రియశ్చైవ నాట్యే నాట్యవిచక్షణైః ॥ ౩౭॥
 సంముఖప్రసృతాఙ్గుష్ఠః కార్యో బాలేన్దుదర్శనే ।
 పరాఙ్ముఖస్తు కర్తవ్యో యానే నృణాం ప్రయోక్తుభిః ॥ ౩౮॥
 త్రిపతాకే యదా హస్తే భవేత్ పృష్ఠావలోకనీ
 తర్జనీ మధ్యమాయాశ్చ తదాసౌ కర్తరీముఖః ॥ ౩౯॥
 పథి చరణరచనరజ్జునరఙ్గుణకరణాన్యథోముఖేనైవ ।
 ఊర్ధ్వముఖేన తు కుర్యాత్ దష్టం శృంగం చ లేఖ్యం చ ॥ ౪౦॥
 పతనమరణవ్యతిక్రమపరివృత్తవితర్కిత తథ న్యస్తమ్ ।
 భిన్నవలితేన కుర్యాత్ కర్తర్యాస్యాఙ్గులిముఖేన ॥ ౪౧॥
 సంయుతకరణో వ స్యాదసంయుతో వా ప్రయుజ్యతే తజ్జైః ।
 రురుచమరమహిషసురగజవృషగోపురశైలశిఖరేషు ॥ ౪౨॥
 యస్యాఙ్గుల్యస్తు వినతాః సహాఙ్గుష్ఠేన చాపవత్ ।
 సోఽర్ధవన్తో హి విజ్ఞేయః కరః కర్మాన్య వక్ష్యతే ॥ ౪౩॥
 ఏతేన బాలతరవః శశిలేఖామ్బుకలశవలయాని ।
 నిర్ఘాటనమాయస్తం మధ్యోపమ్యం చ పీనం చ ॥ ౪౪॥
 రశనాజఘనకఠీనామాననతలపత్రకుణ్డలాదీనామ్ ।
 కర్తవ్యో నారీణామభినయయోగోఽర్ధవన్తోణ ॥ ౪౫॥
 ఆద్యా ధనుర్నతా కార్యా కుఞ్చితాఙ్గుష్ఠకస్తథా ।
 శేషా భిన్నోర్ధ్వవలితా హ్యారాలేఽఙ్గులయః కరే ॥ ౪౬॥
 ఏతేన సత్త్వశౌణ్డీర్యవీర్యధృతికాన్తిదివ్యగామ్భీర్యమ్ ।
 ఆశిర్వాదాశ్చ తథా భావా హితసంజ్ఞకాః కార్యాః ॥ ౪౭॥
 ఏతేన పునః స్త్రీణాం కేశానాం సంగ్రహోత్కర్షౌ ।
 సర్వాఙ్గికం తథైవ చ నిర్వర్ణనమాత్మనః కార్యమ్ ॥ ౪౮॥
 కౌతుకవివాహయోగం ప్రదక్షిణేనైవ సమ్ప్రయోగం చ ।
 అఙ్గుల్యగ్రస్వస్తికయోగాన్ పరిమణ్డలేనైవ ॥ ౪౯॥
 ప్రాద్విణ్యం పరిమణ్డలం చ కుర్యాన్ మహాజనం చైవ ।

యచ్చ మహీతలరచితం ద్రవ్యం తచ్చాభినేయం స్యాత్ || ౫౦||

ఆహ్వనే చ నివారణనిర్మాణే చాహ్వనేకవచనే చ |
స్వేదస్యా వాపనయనే గన్ధాస్మాణే శుభః శుభే చైష || ౫౧||

త్రిపతాకహస్తజాని తు పూర్వం యాన్యభిహితాని కర్మాణి |
తాని త్వరాలయోగాత్ స్త్రీభిః సమ్యక్ ప్రయోజ్యాని || ౫౨||

అరాలస్య యదా వక్రానామికాత్వజ్గులిర్భవేత్ |
శుకతుణ్ణస్తు స కరః కర్మ చాస్య నిబోధత || ౫౩||

ఏతేన త్వభినేయం నాహం న త్వం న కృత్యమితి చార్యే |
ఆవాహనే విసర్గే ధిగితి వచనే చ సావజ్ఞమ్ || ౫౪||

అజ్గుల్యో యస్య హస్తస్య తలమధ్యేగ్రసంస్థితాః |
తాసాముపరి చాజ్గుష్టః సః ముష్టిరితి సంజ్ఞితః || ౫౫||

ఏష ప్రహారే వ్యాయామే నిర్గమే పీడనే తథా |
సంవాహనేఽసియష్టినాం కున్దదణ్డగ్రహే తథా || ౫౬||

అస్యైవ తు యదా ముష్టేర్వూర్ధ్వేజ్గుష్టః ప్రయుజ్యతే |
హస్తః స శిఖరో నామ తదా జ్ఞేయః ప్రయోక్తుభిః || ౫౭||

రశ్మికుశాజ్గు-శధనుషాం తోమరశక్తిప్రమోక్షణే చైవ |
అధరోష్ఠపాదరజ్జునమలకస్యోత్క్షేపణం చైవ || ౫౮||

అస్యైవ శిఖరాఖ్యస్య హ్యజ్గుష్టకనిపీడితా |
యదా ప్రదేశినీ వక్రా స కపిత్థస్తదా స్మృతః || ౫౯||

అసిచాపచక్రతోమరకున్దగదాశక్తివజ్రబాణాని |
శస్త్రాణ్యభినేయాని తు కార్యం సత్యం చ పథ్యం చ || ౬౦||

ఉత్తిప్తవక్రా తు యదానామికా సకనీయసీ |
అస్యైవ తు కపిత్థస్య తదాసో ఖటకాముఖః || ౬౧||

హోత్రం హవ్యం ఛత్రం ప్రగ్రహపరికర్షణం వ్యజనకఞ్చ |
ఆదర్శధారణం ఖణ్డనం తథా పేషణం చైవ || ౬౨||

ఆయతదణ్డగ్రహణం ముక్తాస్రాలమ్బసంగ్రహం చైవ |
స్రగ్ధామపుష్పమాలా వస్త్రాన్తాలమ్బనం చైవ || ౬౩||

మన్మథశరావకర్ణపుష్పవచయప్రతోదకార్యాణి ।
 అఙ్కుశరజ్వాకర్షణస్త్రీదర్శనమేవ కార్యం చ ॥ ౬౪॥
 ఖటకాఘ్నే యదా హస్తే తర్జనీ సమ్ప్రసారితా ।
 హస్తః సూచీముఖో నామ తదా జ్ఞేయః ప్రయోక్తుభిః ॥ ౬౫॥
 అస్య వివిధాన్ యోగాన్ వక్ష్యామి సమాసతః ప్రదేశిన్యాః ॥
 ఊర్ధ్వనతలోలకమ్పితవిజృంభితోద్వాహితచలాయాః ॥ ౬౬॥
 చక్రం తడిత్పతాకామఙ్గుర్యః కర్ణచూలికాశ్చైవ ।
 కుటిలగతయశ్చ సర్వే నిర్దేశ్యాః సాధువాదాశ్చ ॥ ౬౭॥
 బాలోరగబల్యవధూపదీపవల్లీలతాశిఖణ్డాశ్చ ।
 పరిపతనవక్రమణ్డలమభినేయాన్యూర్ధ్వలోలితయా ॥ ౬౮॥
 వదనామ్యాసే కుఞ్చితవిజృమ్భితా వాక్యరూపణే కార్యా ।
 భూయశ్చోర్ధ్వవిరచితా తారాఘాణైకదణ్డయష్టిషు చ ।
 వినతాః చ పునః కార్యా దంష్ట్రీషు చ తథాస్యయోగేన ॥ ౬౯॥
 పునరపి మణ్డలగతయా సర్వగ్రహణం తథైవ లోకస్య ।
 ప్రణతోస్తీ చ కార్యే హ్యోద్యే దీర్ఘే చ దివసే చ ॥ ౭౦॥
 [శ్రవణాభ్యాసే వక్రా విజృమ్భణా వాక్యరూపణావసరే ॥]
 మేతి వదేతి చ యోజ్యా ప్రసారితోత్కమ్పితోత్తానా ॥ ౭౧॥
 కార్యా ప్రకమ్పిత రోవదర్శన స్వేదరూపణే చైవ ।
 కున్తలకుణ్డలాఙ్గదగణ్డాశ్రయేఽభినయ ॥ ౭౨॥
 గర్వేఽహమితి లలాటే రిపుదర్శనే తథైవ చ క్రోధే ।
 కోఽసావితి నిర్దేశేఽథ కర్ణకణ్డనయనే చైవ ॥ ౭౩॥
 సంయుక్తా సంయోగే కార్యా విశ్లేషితా వియోగే చ ।
 కలహే స్వస్తికయుపతాం పరస్పరోత్పీడితా బన్ధే ॥ ౭౪॥
 ద్వాభ్యాం తు వాత్మపార్శ్వే దక్షిణతో నిననిశావసానాని ।
 అభిముఖపరాఙ్ముఖాభ్యాం విశ్లేషాభ్యాం ప్రయుజ్జీత ॥ ౭౫॥
 పునరపి చ భ్రమితాగ్రరూపా శిలావర్తయన్త్రైవేషు ।
 పరివేషణే తథైవ హి కార్యా చాధోముఖీ నిత్యమ్ ॥ ౭౬॥

శ్లిష్టా లలాటపట్టేష్వధోముఖీ శమ్భురూపణే కర్యా ।
 శకస్యాప్యతానా తజ్జెస్తిర్యక్ష్మితా కార్యా ॥ ౭౭॥
 ద్వాభ్యాం సందర్శయేన్నిత్యం సమ్పూర్ణ చన్ద్రమణ్డలమ్ ।
 శ్లిష్టా లలాటే శక్రస్య కార్యా హ్యతానసంశ్రయా ॥ ౭౮॥
 పరిమణ్డలం భ్రమితతయా మణ్డలమాదర్శయేచ్చ చన్ద్రస్య ।
 హరనయనే చ లలాటే శక్రస్యైప్యగుత్తానా ॥ ౭౯॥
 యస్యాఙ్గుల్యస్తు వితతాః సహాఙ్గుష్టేన కుఞ్చితాః ।
 ఊర్ధ్వా హ్యసంగతాగ్రాశ్చ స భవేత్ పద్మకోశకః ॥ ౮౦॥
 బిల్వకపితఫలనాం గ్రహణే కుచదర్శనశ్చ నారీణామ్ ।
 గ్రహణే హ్యమిషలాభే భవన్తి తాః కుఞ్చితాగ్రాస్తు ॥ ౮౧॥
 బహుజాతిబీజపూరకమామిషఖణ్డం చ నిర్దేశ్యమ్ ।
 దేవార్చనబలిహరణే సముద్గకే సాగ్రపిణ్డదానే చ ।
 కార్యః పుష్పప్రకరశ్చ పద్మకోశేన హస్తేన ॥ ౮౨॥
 మణిబన్ధనవిశ్లిష్టాభ్యాం ప్రవిరలచలితాఙ్గులికరాభ్యామ్ ।
 కార్యో వివర్తితాభ్యాం వికసితకమలోత్పలావినయః ॥ ౮౩॥
 అఙ్గుల్యః సంహతాః సర్వాః సహాఙ్గుష్టేన యస్య చ ।
 తథా నిమ్నతలఞ్చైవ స తు సర్పశిరాః కరః ॥ ౮౪॥
 ఏషః సలిప్రదానే భుజగతా తోయసేచనే చైవ ।
 ఆస్ఫోటనే చ యోజ్యః కరికుమ్భాస్ఫాలనాద్యేషు ॥ ౮౫॥
 అధోముఖీనాం సర్వాసామఙ్గులీనాం సమాగమః ।
 కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠకాపూర్ధ్వో స భవేత్ మృగశీర్షకః ॥ ౮౬॥
 ఇహ సామ్ప్రతమస్యద్య శక్తేశ్చోల్లాసనేఽక్షపాతే చ ।
 స్వేదాపమార్జనేషు చ కుట్టమితే ప్రచలితస్తు భవేత్ ॥ ౮౭॥
 త్రేతాగ్నిసంస్థితా మధ్యా తర్జన్యాఙ్గుష్ఠకా యదా ।
 కాఙ్గులోఽనామికా వక్త్రా యదాశ్చోర్ధ్వా కనీయసీ ॥ ౮౮॥
 ఏతేన తరుణఫలాని నానావిధాని చ లఘూని ।
 కార్యాని రోషజాని స్త్రీవచాన్యఙ్గులిక్షేప్తైః ॥ ౮౯॥

మరకతవైదూర్యాదేః ప్రదర్శనం సుమనసాం చ కర్తవ్యమ్ ।
గ్రాహ్యం మరాలపదమితి తజ్జైరేవ ప్రయోగేషు ॥ ౯౦॥

ఆవర్తితాః కరతలే యస్యాస్యజ్జుల్యో భవన్తి హి ।
పార్శ్వ్యాగతవికీర్ణాశ్చ స భవేదలపల్లవః ॥ ౯౧॥

ప్రతిషేధకృతే యోజ్యః కస్య త్వన్నాస్తీ శూన్యవచనేషు ।
పునరాత్మోపన్యాసః స్త్రీణామేతేన కర్తవ్యః ॥ ౯౨॥

తిస్రః ప్రసారితా యత్ర తథా చోర్ధ్వా కనీయసీ ।
తాసాం మధ్యే స్థితోఽఙ్గుష్ఠః స కరశ్చతురస్మృతః ॥ ౯౩॥

నయవినయనియమసునితుణబాలాతురసత్వకైతవార్థేషు ।
వాక్యే యుక్తే పథ్యే సత్యే ప్రశమే చ వినియోజ్యః ॥ ౯౪॥

పకేన ద్వాభ్యాం వా కిఞ్చిన్మణ్డలకృతేన హస్తేన ।
వికృతవిచారితచరితం వితర్కితం లజ్జితం చైవ ॥ ౯౫॥

నయనౌపమ్యం పద్మదలరూపణం హరిణకర్ణనిర్దేశః ।
సంయుతకరణేనైవ తు చరేణైతాని కుర్వీత ॥ ౯౬॥

లీలా రతి రుచి చ స్మృతిబుద్ధివిభావనాః క్షమాం పుష్టిం చ ।
సజ్ఞామాత్రం ప్రణయం విచారణం సజ్గతం శౌచమ్ ॥ ౯౭॥

చాతుర్యం మాధుర్యం దాక్షిణ్యం మార్దవం సుఖం శీలమ్ ।
ప్రశ్నం వార్తాయుక్తిం వేషం మృదుశాద్వలం స్తోకమ్ ॥ ౯౮॥

విభవావిభౌ సురతం గుణాగుణౌ యౌవనం గృహాన్ దారాన్ ।
నానావర్ణాశ్చ తథా చతురేణైవం ప్రయుజ్జీత ॥ ౯౯॥

సితమూర్ధ్విన తు కుర్యాత్ రక్తం పీతం చ మణ్డలకృతేన ।
పరిముదితేన తు నీలం వర్ణాశ్చతురేణ హస్తేన ॥ ౧౦౦॥

మధ్యమాఙ్గుష్ఠసన్ధంశో వక్త్రా చైవ ప్రదేశినీ ।
ఊర్ధ్వమన్యే ప్రకీర్ణే చ ద్వ్యఙ్గుల్యా భ్రమరే కరే ॥ ౧౦౧॥

పద్మోత్పలకుముదానామన్యేషాం చైవ దీర్ఘవృన్తానామ్ ।
పుష్పాణాం గ్రహణవిధిః కర్తవ్యః కర్ణపురశ్చ ॥ ౧౦౨॥

విచ్యుతశ్చ సశబ్దశ్చ కార్యో నిర్భతస్సనాదిషు ।

బాలాలాపే చ శీఘ్రే చ తాలే విశ్వాసనే తథా ॥ ౧౦౩॥
 తర్జనీమధ్యమాఙ్గష్టాస్తేతాగ్నిస్థా నిరస్తరాః ।
 భవేయుర్హంసవక్త్రస్య శేషే ద్వే సమ్ప్రసారితే ॥ ౧౦౪॥
 శ్లక్షణలపశిథిలలాఘవనిస్సారాధే మృదుత్వయోగేషు ।
 కార్యోఽభినయవిశేషః కిఞ్చోత్ప్రస్యన్తితాగ్రేణ ॥ ౧౦౫॥
 సమాః ప్రసారితాస్తిసస్తథా చోర్ధ్వా కనీయసీ ।
 అఙ్గస్థః కుఞ్చోత్తత్యైవ హంసపక్ష ఇతి స్మృతః ॥ ౧౦౬॥
 ఏష చ నివాపసలిలే దాతవ్యే గణ్ణసంశ్రయే చైవ ।
 కార్యః ప్రతిగ్రహాచమనభోజనార్థేషు విప్రాణామ్ ॥ ౧౦౭॥
 ఆలిఙ్గినే మహాస్తమ్భదర్శనే రోమహర్షణే చైవ ।
 స్పర్శేఽనులేపనార్థే యోజ్యః సంవాహనే చైవ ॥ ౧౦౮॥
 పునరేవ చ నారీణాం స్తనాస్తరస్థేన విభ్రమవిశేషాః ।
 కార్యా యథారసం స్యుర్దుఃఖే హనుధారణే చైవ ॥ ౧౦౯॥
 తర్జనస్యఙ్గష్టసన్దంశస్త్య హ్యారాలస్య యథా భవేత్ ।
 ఆభుగ్నతలమధ్యస్థః స సన్దంశ ఇతి స్మృతః ॥ ౧౧౦॥
 సన్దంశస్త్రివిధో జ్ఞేయ హ్యగ్రజో ముఖజస్తథా ।
 తథా పార్శ్వగతత్యైవ రసభావోపబృంహితః ॥ ౧౧౧॥
 పుష్పాపచయగ్రథనే గ్రహణే తృణపర్ణకేశసూత్రాణామ్ ।
 శల్యావయవగ్రహణాపకర్షణే చాగ్రసన్దంశః ॥ ౧౧౨॥
 వృన్దాత్ పుష్పోద్ధరణం వర్తిశలాకాదిపూరణం చైవ ।
 ధీగితి చ వచనం రోషే ముఖసన్దంశస్య కర్మాణి ॥ ౧౧౩॥
 యజ్ఞోపవీతధారణవేధనగుణసూక్ష్మబాణలక్ష్మేషు ।
 యోగే ధ్యానే స్తోకే సంయుక్తకరణస్తు కర్తవ్యః ॥ ౧౧౪॥
 పేశలకుత్సాసూయాదోషవచనే చ వామహస్తేన ।
 కిఞ్చిద్ వివర్తితకరాగ్రః ప్రయుజ్యతే పార్శ్వసన్దంశః ॥ ౧౧౫॥
 ఆలేఖ్యనేత్రరజ్జానవితర్కవస్తప్రవాలరచనే చ ।
 నిషీడనం తథాలక్తకస్య కార్య చ నారీభిః ॥ ౧౧౬॥

సమాగతాగ్రాః సహితా యస్యాఙ్గుల్యో భవన్తి హి ।
 ఊర్ధ్వా హంసముఖస్యేవ స భవేన్ముకులః కరః ॥ ౧౧౭ ॥
 దేవార్చునబలికరణే పద్మోత్పలకుముదరూపణే చైవ ।
 ఏటమమ్బనే చ కార్యో వికుత్సితే విప్రకీర్ణశ్చ ॥ ౧౧౮ ॥
 భోజనహిరణ్యగణనాముఖసంకోచప్రదానశీఘ్రేషు ।
 ముకులితకుసుమేషు చ తథా తజ్జైరేష ప్రయోక్తవ్యః ॥ ౧౧౯ ॥
 పద్మకోశస్య హస్తస్య హ్యఙ్గుల్యః కుఞ్చితా యదా ।
 ఊర్ణనాభః స విజ్ఞేయః కేశచౌర్యగ్రహాదిషు ॥ ౧౨౦ ॥
 శిరః కణ్డూయనే చైవ కుష్టవ్యాధినిరూపణే ।
 సంహవ్యాఘ్రేష్వభినయః ప్రస్తరగ్రహణే తథా ॥ ౧౨౧ ॥
 మధ్యమాఙ్గుష్టసన్ధంశో వక్త్రా చైవ ప్రదేశినీ ।
 శేషే తలస్థే కర్తవ్యే తామ్రచూలకరోఽఙ్గులీ ॥ ౧౨౨ ॥
 విమ్యుతశ్చ సశబ్దశ్చ కార్యో నిర్భత్యనాదిషు ।
 తాలే విశ్వసనే చైవ శీఘ్రార్థే సంజ్ఞితేషు చ ॥ ౧౨౩ ॥
 తథా కలాసు కాష్ఠాసు నిమేషే తు క్షణే తథా ।
 ఏక ఏవ కరః కార్యో బాలాలాపనిమన్తణే ॥ ౧౨౪ ॥
 అథవా అఙ్గుల్యః సంహితా వక్త్రా ఉపర్యఙ్గుష్టపీడితాః ।
 ప్రసారితా కనీష్ఠాచ తామ్రచూడః కరః స్మృతః ॥ ౧౨౫ ॥
 శతం సహస్రం లక్షం చ కరేణైకేన యోజయేత్ ।
 క్షిప్రముక్తాఙ్గులీభిస్తు స్ఫులిఙ్గాన్ విప్రుషన్తథా ॥ ౧౨౬ ॥
 అసంయుతాః కరా హ్యేతే మయా ప్రోక్తా ద్విజోత్తమాః ।
 అతశ్చ సంయుతాన్ హస్తాన్ గదతో మే నిబోధత ॥ ౧౨౭ ॥
 పతాకాభ్యాం తు హస్తాభ్యాం సంశ్లేషాదఙ్జాలిః స్మృతః ।
 దేవతానాం గురూణాం చ మిత్రాణాం చాభివాదనే ॥ ౧౨౮ ॥
 స్థానాన్యస్య పునస్త్రీణి వక్షో వక్త్రం శిరస్తథా ।
 దేవతానాం శిరఃస్థస్తు గురూణామాస్యసంస్థితః ।
 వక్షస్థైవ మిత్రాణాం స్త్రీణాం త్వనియతో భవేత్ ॥ ౧౨౯ ॥
 ఉభాభ్యామపి హస్తాభ్యామన్యోఽన్యం పార్శ్వసంగ్రహేత్ ।

హస్తః కపోతకో నామ కర్మ చాస్య నిబోధత ॥ ౧౩౦॥
 ఏష వినయాభ్యుపగమే ప్రణామకరణే గురోశ్చ సమ్భాషే ।
 శీతే భయే చ కారోశ్చ వక్షఃస్థః కమ్పితః స్త్రీభిః ॥ ౧౩౧॥
 ఆయమేవాఙ్కలిపరిఘృష్యమాణముక్తస్తు ఖిన్నవాక్యేషు ।
 ఏతావదితి చ కారోశ్చ నేదానీం కృత్యమితి చార్థే ॥ ౧౩౨॥
 అఙ్గులోశ్చ యస్య హస్తస్య హ్యన్యోన్యాన్తరనిస్సృతాః ।
 స కర్కట ఇతి జ్ఞేయః కరః కర్మ చ వక్ష్యతే ॥ ౧౩౩॥
 ఏష మదనాఙ్గమర్దే సుప్రోత్థితవిజ్రుమ్భణే బృహద్దేహే ।
 హనుధారణే చ యోజ్యః శఙ్ఖగ్రహణేఽర్థతత్త్వజ్ఞైః ॥ ౧౩౪॥
 మణిబన్ధనవిన్యస్తావరాలౌ స్త్రీప్రయోజితౌ ।
 ఉత్తానౌ వామపార్శ్వస్థౌ స్వస్తికః పరికీర్తితః ॥ ౧౩౫॥
 స్వస్తికవిమ్యుఇతికరణాద్ దిశో ఘనాః ఖం వనం సముద్రాశ్చ ।
 ఋతవో మహీ తథాఘం విస్తీర్ణం చాభినేయం స్యాత్ ॥ ౧౩౬॥
 ఖటకః ఖటకే న్యస్తః ఖటకావర్ధమానకః ।
 శ్శృంగారార్థేషు యోక్తవ్యః ప్రణామకరణే తథా ॥ ౧౩౭॥
 అన్యే - కుముదీతాలవృన్దేషు కర్తవ్యశ్చత్రధరణే । ఇతి ॥ ౧౩౮॥
 ఆరాలౌ తు విపర్యస్తావుత్తానౌ వర్ధమానకౌ ।
 ఉత్సృజ్య ఇతి విజ్ఞేయః స్పర్శస్య గ్రహణే కరః ॥ ౧౩౯॥
 సనిష్పేషకృతే చైవ రోమామర్షకృతేఽపి చ ।
 నిష్పీడితః పునశ్చైవ స్త్రీణామీర్ష్యాకృతే భవేత్ ॥ ౧౪౦॥
 ముకులం తు యదా హస్తం కపిత్థః పరిచేష్టయేత్ ।
 స మన్తవ్యస్తదా హస్తో నిషధౌ నామ నామతః ॥ ౧౪౧॥
 సంగ్రహపరిగ్రహౌ ధారణం చ సమయశ్చ సత్యవచనం చ ।
 సజ్జేపః సంక్షిప్తం నిపీడితేనాభినేతవ్యమ్ ॥ ౧౪౨॥
 శిఖరస్తు యదా హస్తో మృగశీర్షేణ పీడితః ।
 నిషధౌ నామ విజ్ఞేయః స భయార్తే విధీయతే ॥ ౧౪౩॥
 గృహీత్వా వామహస్తేన కర్పూరాభ్యన్తరే భుజమ్ ।

దక్షిణం చాపి వామస్య కర్పూరాభ్యంతరే న్యనేత్ ॥ ౧౪౪॥
 స చాపి దక్షిణో హస్తః సమ్యజ్ ముష్టికృతో భవేత్ ।
 ఇత్యేష నిషధో హస్తః కర్మ చాస్య నిబోధత ॥ ౧౪౫॥
 ఏతేన ధైర్యమదగర్వసౌష్ఠవౌత్సుక్యవిక్రమాబోపాః ।
 అభిమానావప్తమ్భః స్తమ్భస్త్వైర్యాదయ కార్యాః ॥ ౧౪౬॥
 జ్ఞేయో వై నిషధో నామ హంసపక్షౌ పరాజ్ఞముఖౌ ।
 జాలవతాయనాదీనాం ప్రయోక్తవ్యోఽభిఘట్టనే ॥ ౧౪౭॥
 అంసౌ ప్రశితౌ ముక్తౌ పతాకౌ తు ప్రలమ్బితౌ ।
 యదా భవేతాం కరణే స దోల ఇతి సంజ్ఞతః ॥ ౧౪౮॥
 సంభ్రమవిషాదమూర్ఛిత్తమదాభిఘాతే తదైవ చాఽవేగే ।
 వ్యాధిప్లతే చ శస్త్రక్షతే చ కార్యోఽభినయోగః ॥ ౧౪౯॥
 యస్తు సర్పశిరాః ప్రోక్తస్తస్యాఙ్గులినిరస్తరః ।
 ద్వితీయః పార్శ్వసంశ్లిష్టః స తు పుష్పపుటః స్మృతః ॥ ౧౫౦॥
 ధాన్యఫలపుష్పసదృశాన్యనేన నానావిధాని యుక్తాని ।
 గ్రాహ్యేణ్యుపనేయాని చ తోయానయనాపనయనే చ ॥ ౧౫౧॥
 పతాకౌ తు యదా హస్తావూర్ధ్వాఙ్గుష్టావధోముఖౌ ।
 ఉపర్యుపరి విన్యస్తౌ తదా స మకరః కరః ॥ ౧౫౨॥
 సింహవ్యాలద్వివిప్రదర్శనం నక్రమకరమత్యునామ్ ।
 యే చాన్యే క్రవ్యాదా హ్యభినేయాస్తేఽర్థయోగేన ॥ ౧౫౩॥
 కూర్పరాంసోచితౌ హస్తౌ యదాస్తాం సర్పశీర్షకౌ ।
 గజదస్తః స విజ్ఞేయః కర్మ చాస్య నిబోధత ॥ ౧౫౪॥
 ఏవ చ వధువరాణముద్వాహే చాతిభారయోగే చ ।
 స్తంభగ్రహణే చ తథా శైలశిలోత్పాటనే చైవ ॥ ౧౫౫॥
 శుకతుణ్డౌ కరో కృత్వా వక్షస్యభిముఖాఞ్చితౌ ।
 శనైరధోముఖావిధౌ సోఽవహితౌ ఇతి స్మృతః ॥ ౧౫౬॥
 దౌర్బల్యే నిఃశ్వసితే గాత్రాణాం దర్శనే తనుత్వే చ ।
 ఉత్కణ్ఠితే చ తజ్జైరభినయయోగస్తు కర్తవ్యః ॥ ౧౫౭॥

ముకులస్తు యదా హస్తః కపిత్థపరివేష్టితః ।
వర్ధమానః స విజ్ఞేయః కర్మ చాస్య నిబోధత ॥ ౧౫౮॥
సంగ్రహపరిగ్రహౌ ధారణం చ సమయశ్చ సత్యవచం చ ।
సంక్షేపతస్తు సంక్షిప్తం నిపీడితేనాభినేతవ్యమ్ ॥ ౧౫౯॥
జ్ఞేయో వై వర్ధమానస్తు హంసపక్షో పరాక్లముఖౌ ।
జాలవతాయనాదీనాం ప్రయోక్తవ్యో విఘాటనే ॥ ౧౬౦॥
ఉక్తా హ్యేతే ద్వివిధా హ్యసంయుతాః సంయుతాశ్చ సంక్షేపాత్ ।
అభినయకరాస్తు యే త్విహ తేన్యత్రాప్యర్థతః సాధ్యాః ॥ ౧౬౧॥
ఆకృత్యా చేష్టయా చిహ్నైర్జాత్యా విజ్ఞాయ తత్పునః ।
స్వయం వితర్క్య కర్తవ్యం హస్తాభినయనం బుధైః ॥ ౧౬౨॥
నాస్తి కశ్చిదహస్తస్తు నాటీకైర్ధోభినయం ప్రతి ।
యస్య యద్ దృశ్యతే రూపం బహుశస్తన్మయోషితమ్ ॥ ౧౬౩॥
అన్యే చాప్యర్థసంయుక్తా లౌకికా యే కరాస్త్విహ ।
ఛన్దతస్తే నియోక్తవ్యా రసభావవిచేష్టితైః ॥ ౧౬౪॥
దేశం కాలం ప్రయోగం చాప్యర్థయుక్తిమవేక్ష్య చ ।
హస్తా హ్యేతే ప్రయోక్తవ్యాః నృణాం స్త్రీణాం విశేషతః ॥ ౧౬౫॥
సర్వేషామేవ హస్తానాం యాని కర్మాణి సన్తి హి ।
తాన్యహం సమృద్ధ్యామి రసభావకృతాని తు ॥ ౧౬౬॥
ఉత్కర్షణం వికర్షణం తథా చైవాపకర్షణమ్ ।
పరిగ్రహో నిగ్రహశ్చాహ్వానం నోదనమేవ చ ॥ ౧౬౭॥
సంశ్లేషశ్చ వియోగశ్చ రక్షణం మోక్షణం తథా ।
విక్షేపధూననే చైవ విసర్గస్తర్జనం తథా ॥ ౧౬౮॥
భేదనం భేదనం చైవ స్ఫోటనం మోటనం తథా ।
తాడనం చేతి విజ్ఞేయం తజ్ఞైః కర్మ కరాన్ ప్రతి ॥ ౧౬౯॥
ఉత్తానః పార్శ్వగత్యైవ తథాఽధోముఖ ఏవ చ ।
హస్తప్రచారస్త్రివిధో నాట్యతత్త్వసమాశ్రయః ॥ ౧౭౦॥
సర్వే హస్తప్రచారాశ్చ ప్రయోగేషు యథావిధిః

నేత్రభ్రూముఖరాగైశ్చ కర్తవ్యా వ్యజ్ఞోఽతా బుధైః ॥ ౧౭౧॥

కరణం కర్మ స్థానం ప్రచాయుక్తిం క్రియాం చ సమ్ప్రేక్ష్య ।

హస్తాభినయతజ్ఞైః కార్యో లోకోపచారేణ ॥ ౧౭౨॥

ఉత్తామానాం కరాః కార్యా లలాటక్షేత్రచారిణః ।

వక్షఃస్థాశ్చైవ మధ్యానామధమామధోగతా ॥ ౧౭౩॥

జ్యేష్ఠే స్వల్పప్రచారాః స్యుర్మధ్యే మధ్యవిచారిణః ।

అధమేషు ప్రకీర్ణాశ్చ హస్తాః కార్యా ప్రయోక్తుభిః ॥ ౧౭౪॥

లక్షణవ్యజ్ఞోఽతా హస్తాః కార్యాస్తూత్రమమధ్యమైః ।

లోకక్రియాస్వభావేన నీచైరప్యర్థసంశ్రయాః ॥ ౧౭౫॥

అథవాన్యాదృశం ప్రాప్య ప్రయోగం కాలమేవ చ ।

విపరీతాశ్రయా హస్తాః ప్రయోక్తవ్యా బుధైర్న వా ॥ ౧౭౬॥

విషణ్ణే మూర్ఛితే భీతే జగుప్సాశోకపీడితే ।

గ్లానే స్వప్నే విహస్తే చ నిశ్చేష్టే తన్వితే జడే ॥ ౧౭౭॥

వ్యాధిగ్రస్తే జరారే చ భయారే శీతవిప్లవే ।

మత్తే ప్రమత్తే చోన్మత్తే చింతాయాం తపసి స్థితే ॥ ౧౭౮॥

హిమవర్షహతే బద్ధే వరిణాప్లవసంశ్రితే ।

స్వప్నాయితే చ సంభ్రావే నతసంస్ఫోటనే తథా ॥ ౧౭౯॥

న హస్తాభినయః కార్యః కార్యః సత్త్వస్య సంగ్రహః ।

తథా కాకువిశేషశ్చ నానాభవరసాన్వితః ॥ ౧౮౦॥

యత్ర వ్యగ్రావుభౌ హస్తా తత్తద్ దృష్టివిలోకనైః ।

వాచకాభినయం కుర్యాద్విరామైర్థదర్శకైః ॥ ౧౮౧॥

ఉత్తానః పార్శ్వగశ్చైవ తథాఽధోముఖ ఏవ చ ।

ప్రచారస్త్రివిధోఽఙ్గానాం నాట్యనృత్తసమాశ్రయః ॥ ౧౮౨॥

ఉత్తానో వర్తులస్త్రిశ్శః స్థితోఽధోముఖ ఏవ చ ।

పఞ్చ ప్రకారా హస్తస్య నాట్యనృత్తసమాశ్రయాః ॥ ౧౮౩॥

ఏవం జ్ఞేయాః కరా హ్యేతే నాభినయసంశ్రితాః ।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి హస్తాన్ నృత్తసమాశ్రయాన్ ॥ ౧౮౪॥

వక్షసోఽష్టాఙ్గులస్థౌ తు ప్రాఙ్ముఖౌ ఖటకాముఖౌ ।
 సమానకూర్పరాంసౌ తు చతురస్రౌ ప్రకీర్తితౌ ॥ ౧౮౫॥
 హంసపక్షకృతౌ హస్తౌ వ్యావృతౌ తాలవృన్దవత్ ।
 ఉద్యుత్తావితి విజ్ఞేయావథవా తాలవృన్దకౌ ॥ ౧౮౬॥
 చతురస్రస్థితౌ హస్తౌ హంసపక్షకృతౌ తథా ।
 తిర్యక్స్థితౌ చాభిముఖౌ జ్ఞేయా తాలముఖావితి ॥ ౧౮౭॥
 తావేవ మణిబన్ధాన్తే స్వస్తికాకృతినస్థితౌ ।
 స్వస్తికావితి విఖ్యాతౌ విచ్యుతౌ విప్రకీర్ణకౌ ॥ ౧౮౮॥
 అలపల్లవసంస్థానావృద్ధ్యాస్యౌ పద్మకోశకౌ ।
 అరాలఖటకాఖ్యౌ చాప్యరాలఖటకాముఖౌ ॥ ౧౮౯॥
 తద్దై మణిబన్ధాన్తే హ్యారాలౌ విచ్యుతావుభౌ ।
 జ్ఞేయా ప్రయోక్తృభిర్నిత్యమరాల ఖటకావితి ॥ ౧౯౦॥
 భుజాంసకూర్పరాగ్రైస్తు కుటిలావర్తితౌ కరౌ ।
 పరాఙ్ముఖతలావిధౌ జ్ఞేయావావిధవక్రకౌ ॥ ౧౯౧॥
 హస్తౌ తు సర్పశిరసౌ మధ్యమాఙ్గుష్ఠకౌ యదా ।
 తిర్యక్పృసారితాస్యౌ చ తదా సూచీముఖౌ స్మృతౌ ॥ ౧౯౨॥
 సర్పశీర్షౌ యదా హస్తౌ భవేతాం స్వస్తికస్థితౌ ।
 మధ్యప్రసారితాఙ్గుష్ఠౌ జ్ఞేయా సూచీముఖౌ తదా ॥ ౧౯౩॥
 రేచితౌ చాపి విజ్ఞేయా హంసపక్షౌ ద్రుతభ్రమౌ ।
 ప్రసారితోత్తానతతౌ రేచితావితి సంజ్ఞితౌ ॥ ౧౯౪॥
 చతురస్రౌ భవేద్వామః సవ్యహస్తశ్చ రేచితః ।
 విజ్ఞేయా నృత్తతత్త్వజ్ఞైర్ధరేచితసంజ్ఞకౌ ॥ ౧౯౫॥
 అఞ్చితౌ కూర్పరాంసౌ తు త్రిపతాకౌ కరౌ కృతౌ ।
 కిఞ్చిత్తిర్యగ్గతావేతౌ స్మృతావుత్తనవఞ్చితౌ ॥ ౧౯౬॥
 మణిబన్ధముక్తౌ తు పతాకౌ పల్లవౌ స్మృతౌ ।
 బాహుశీర్షాద్వినిష్కాన్తౌ నితమ్బావితి కీర్తితౌ ॥ ౧౯౭॥
 కేశదేశాద్వినిష్కాన్తౌ పరిపారోఽస్థితౌ యదా ।

విజ్ఞేయో కేశబనౌ తు కరవాచార్యసమృతౌ ॥ ౧౯౮ ॥
 తిర్యక్ప్రసారితౌ బైవ పార్శ్వసంస్థౌ తథైవ చ ।
 లతాఖ్యో చ కరో జ్ఞేయౌ నృత్తాభినయనం ప్రతి ॥ ౧౯౯ ॥
 సమున్నతో లతాహస్తః పార్శ్వాత్పార్శ్వ విలోలితః ।
 త్రిపతాకోఽపరః కర్ణే కరిహస్తః ప్రకీర్తితః ॥ ౨౦౦ ॥
 కటిశీర్షనివిష్టాగ్రౌ త్రిపతాకో యదా కరో ।
 పక్షవఞ్చితకౌ హస్తౌ తదా జ్ఞేయౌ ప్రయోక్తుభిః ॥ ౨౦౧ ॥
 తావేవ తు పరావృత్తౌ పక్షప్రద్యోతకౌ స్మృతౌ ।
 అధోముఖతలావిధౌ జ్ఞేయౌ గరుడపక్షకౌ ॥ ౨౦౨ ॥
 హంసపక్షకృతౌ హస్తౌ వ్యావృత్తపరివర్తితౌ ।
 తథా ప్రసారితభుజౌ దణ్డపక్షావీతి స్మృతౌ ॥ ౨౦౩ ॥
 ఊర్ధ్వమణ్డలినౌ హస్తావూర్ధ్వదేశవివర్తనాత్ ।
 తావేవ పార్శ్వవిన్యస్తౌ పార్శ్వమణ్డలినౌ స్మృతౌ ॥ ౨౦౪ ॥
 ఉద్యేష్టితౌ భవేదేకౌ ద్వితీయశ్చాపవేష్టితః ।
 భ్రమితాపురసః స్థానే హ్యురోమణ్డలినౌ స్మృతౌ ॥ ౨౦౫ ॥
 అలపల్లవకారాలాపురోద్యభ్రమణక్రమాత్ ।
 పార్శ్వావర్తశ్చ విజ్ఞేయాపురః పార్శ్వార్ధమణ్డలౌ ॥ ౨౦౬ ॥
 హస్తౌ తు మణీబన్ధాస్తే కుఞ్చితావఞ్చితౌ యదా ।
 ఖటకాఖ్యో తు తౌ స్యాతాం ముష్టికస్వస్తికౌ తదా ॥ ౨౦౭ ॥
 పద్మకోశౌ యదా హస్తౌ వ్యావృత్తపరివర్తితౌ ।
 నలిసిపద్మకోశౌ తు తదా జ్ఞేయౌ ప్రయోక్తుభిః ॥ ౨౦౮ ॥
 కరావద్యేష్టితాగ్రౌ తు ప్రవిధాయాలపల్లవౌ ।
 ఊర్ధ్వప్రసరితావిధౌ కర్తవ్యావృత్తావీతి ॥ ౨౦౯ ॥
 పల్లవౌ చ శిరోదేశే సమ్ప్రాప్తౌ లలితౌ స్మృతౌ ।
 కర్పూరస్వస్తికగతౌ లతాఖ్యో వలితావీతి ॥ ౨౧౦ ॥
 కరణే తు ప్రయోక్తవ్యో నృత్తహస్తో విశేషతః ।
 తథార్థాభినయే బైవ పతాకాయాః ప్రయోక్తుభిః ॥ ౨౧౧ ॥

సంకరోఽపి భవేత్తేషాం ప్రయోగోఽర్థవశాత్పునః ।
 ప్రాధాన్యేన పునః సంజ్ఞా నాట్యే నృత్యే కరేష్యహ ॥ ౨౧౨॥
 వియుతాః సంయుతాశ్చైవ నృత్యహస్తాః ప్రకీర్తితాః ।
 అతః పరం ప్రవక్ష్యామి కరాన్ కరణసంశ్రయాన్ ॥ ౨౧౩॥
 సర్వేషామేవ హస్తానాం నాట్యహస్తనిదేశిభిః ।
 విధాతవ్యా ప్రయత్నేన కరణం తు చతుర్విధమ్ ॥ ౨౧౪॥
 అపవేష్టితమేకం స్యాత్ ఉద్వేష్టితమథాపరమ్ ।
 వ్యావర్తితం తృతీయం తు చతుర్థం పరివర్తితమ్ ॥ ౨౧౫॥
 ఆవేష్ట్యన్తే యదङ्గల్యస్తర్జనాద్యా యథాక్రమమ్ ।
 అభ్యస్తరేణ కరణం తదావేష్టితముచ్యతే ॥ ౨౧౬॥
 ఉద్వేష్ట్యన్తే యదङ్గల్యః తర్జన్యాద్యా బహిర్ముఖమ్ ।
 క్రమశః కరణం విప్రాస్తదుద్వేష్టితముచ్యతే ॥ ౨౧౭॥
 ఆవర్త్యన్తే కనిష్ఠాద్యా హ్యङ్గులోఽభ్యస్తరేణ తు ।
 యథా క్రమేణ కరణం తద్ వ్యావర్తితముచ్యతే ॥ ౨౧౮॥
 ఉద్వర్త్యన్తే కనిష్ఠాద్యా బాహ్యతః క్రమశో యదా ।
 అङ్గుల్యః కరణం విప్రాస్తదుక్తం పరివర్తితమ్ ॥ ౨౧౯॥
 నృత్యేఽభినయయోగే వా పాణిభిర్వర్తనాశ్రయే ।
 ముఖభ్రునేత్రయుక్తాని కరణాని ప్రయోజయేత్ ॥ ౨౨౦॥
 తిర్యక్తోర్ధ్వసంస్థో హ్యధోముఖశ్చాఞ్చితోఽపవిద్ధస్తు ।
 మణ్డలగతిస్తథా స్వస్తికశ్చ పృష్ఠానుసారి చ ॥ ౨౨౧॥
 ఉద్వేష్టితః ప్రసారిత ఇత్యేతే వై స్మృతాః ప్రకారాస్తు ।
 బాహ్వోరితి కరణగతా విజ్ఞేయా నిత్యం నృత్యప్రయోక్తృభిః ॥ ౨౨౨॥
 హస్తానాం కరణవిధిర్మయా సమాసేన నిగదితో విప్రాః ।
 అతః ఊర్ధ్వం వ్యాఖ్యాన్యే హృదయోదరపార్శ్వకర్మాణి ॥ ౨౨౩॥
 ఆభుగ్నుమథ నిర్భుగ్నం తథా చైవ ప్రకమితమ్ ।
 ఉద్వాహితం సమం చైవ ఉరః పఞ్చవిధం స్మృతమ్ ॥ ౨౨౪॥
 నిమ్నమున్నతపృష్ఠం చ వ్యాభుగ్నాంసం శ్లథం క్వచిత్
 ఆభుగ్నం తదురో జ్ఞేయం కర్మ చాస్య నిబోధత ॥ ౨౨౫॥

సంభ్రమవిషాదమూర్ఛాశోకభయవ్యాధిహృదయశల్యేషు ।
 కార్యం శీతస్పర్శే వర్షే లాజాన్వితేఽర్ధవశాత్ ॥ ౨౨౬ ॥
 స్తబ్ధం చ నిమ్నపృష్ఠం చ నిర్భుగ్నాంసం సమున్నతమ్ ।
 ఉరో నిర్భుగ్నమేతద్ధి కర్మ చాస్య నిబోధత ॥ ౨౨౭ ॥
 స్తమ్భే మానగ్రహణే విస్మయదృష్టే చ సత్యవచనే చ ।
 అహమితి చ దర్పవచనే గర్వోత్సేకే తు కర్తవ్యమ్ ॥ ౨౨౮ ॥
 [దీర్ఘనిశ్చయితే చైవ జృమ్భణే మోటనే తథా ।
 బిబ్బికే చ పునః స్త్రీణాం తద్విజ్ఞేయం ప్రయోక్తుభిః] ॥ ౨౨౯ ॥
 ఊర్ధ్వోత్థేపైరురో యత్ర నిరస్తరకృతైః కృతమ్ ।
 ప్రకమ్పితం తు విజ్ఞేయమురో నాట్యప్రయోక్తుభిః ॥ ౨౩౦ ॥
 హసితరుదితాదిసంభ్రమభయశ్రమవ్యాధిపీడితార్థేషు ।
 నానాభావోపగతం కార్యమురో నాట్యయోగేషు ॥ ౨౩౧ ॥
 హసితరుదితేషు కార్యే శ్రమే భయే శ్వసకాశయోశ్చైవ ।
 హిక్మాదుఃఖే చ తథా నాట్యజ్ఞైరర్థయోగేన ॥ ౨౩౨ ॥
 ఉద్వాహితమూర్ధ్వగతమురో జ్ఞేయం ప్రయోక్తుభిః ।
 దీర్ఘోచ్ఛ్వాసనతా లోకే జృమ్భునాదిషు చేక్ష్యతే ॥ ౨౩౩ ॥ సర్వైః
 ససౌష్ఠవైరక్లిశ్చతురస్రకృతైః కృతమ్ ।
 ఉరః సమన్ తు విజ్ఞేయం స్వస్థం సౌష్ఠవసంయుతమ్ ॥ ౨౩౪ ॥
 ఏతదుక్తం మయ సమ్యగరసస్తు వికల్పనమ్ ।
 అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి పార్శ్వయోరిహ లక్షణమ్ ॥ ౨౩౫ ॥
 నతం సమున్నతం చైవ ప్రసారితవివర్తితో ।
 తథాపస్పృతమేవం తు పార్శ్వయోః కర్మ పఞ్చధా ॥ ౨౩౬ ॥
 కటిర్భవేత్తు వ్యాభుగ్నా పార్శ్వమాభుగ్నమేవ చ ।
 తద్దైవాపస్పృతాంసం చ కిఞ్చిత్పార్శ్వనతం స్మృతమ్ ॥ ౨౩౭ ॥
 తస్యైవ చాపరం పార్శ్వం విపరీతం తు యుక్తితః ।
 కటిపార్శ్వభుజాంసైశ్చాభ్యున్నతైరుతం భవేత్ ॥ ౨౩౮ ॥

ఆయామనాదుభయతః పాశ్వయోః స్యాత్ ప్రసారితమ్ ।
పరివర్తాత్రికస్యాపి వివర్తితమిహేష్యతే ॥ ౨౩౯ ॥

వివర్తితాపనయనాద్ భవేదపసృతం పునః ।
పార్శ్వలక్షణమిత్యుక్తం వినియోగం నిబోధత ॥ ౨౪౦ ॥

ఉపసర్పే నతం కార్యమున్నతం చాపసర్పణే ।
ప్రసారితం ప్రహర్షాదౌ పరివృత్తే వివర్తితమ్ ॥ ౨౪౧ ॥

వినివృత్తే త్వపసృతం పార్శ్వమర్థవశాద్భవేత్ ।
ఏతాని పార్శ్వకర్మాణి జఠరస్య నిబోధత ॥ ౨౪౨ ॥

జ్ఞామం ఖల్వం చ పూర్ణం చ సమోక్తముదరం త్రిధా ।
తను జ్ఞామం నతం ఖల్వం పూర్ణమాధ్మాతముచ్యతే ॥ ౨౪౩ ॥

జ్ఞామం హోస్యేఽథ రుదితే నిఃశ్వాసే జృమ్భనే భవేత్ ।
వ్యాధితే తపసి శ్రాన్తే క్షుధార్తే ఖల్వమిష్యతే ॥ ౨౪౪ ॥

పూర్ణముచ్చస్వసితే స్థూలే వ్యాధితాత్యశనాదిషు ।
ఇత్యేతదుదరం ప్రోక్తం కట్యాః కర్మ నిబోధత ॥ ౨౪౫ ॥

అన్యే తు
జ్ఞామం ఖల్వం సమం పూర్ణముదరం స్యాచ్చతుర్విధమ్ ।
ఛినా చైవ నివృత్తా చ రేచితా కమ్పితా తథా ।
ఉద్వాహితా చైవ కటీ నాట్యే నృత్యే చ పఞ్చధా ॥ ౨౪౬ ॥

కటీ మధ్యస్య వలనాత్పిచనా సమ్పరికీర్తితా ।
పరాఙ్ముఖస్యాభిముఖీ నివృత్తా స్యాన్నివర్తితా ॥ ౨౪౭ ॥

సర్వతో భ్రమణాచ్చాపి విజ్ఞేయా రేచితా కటీ ।
తిర్యగ్రతాగతా క్షిప్తా కటీ జ్ఞేయా ప్రకమ్పితా ॥ ౨౪౮ ॥

నితమ్బపారోఽస్యద్వహనాత్ శనేఞ్జరుద్వాహితా కటీ ।
కటీకర్మ మయా ప్రోక్తం వినియోగం నిబోధత ॥ ౨౪౯ ॥

ఛిన్నా వ్యాయామసమ్భ్రాన్తవ్యావృత్తప్రేక్షణాదిషు ।
నివృత్తా వర్తనే చైవ రేచితా భ్రమణాదిషు ॥ ౨౫౦ ॥

కుబ్జవామననీచానాం గతౌ కార్యా ప్రకమ్పితా ।
స్థూలేషూద్వాహితా యోజ్యా స్త్రీణాం లీలాగతేషు చ ॥ ౨౫౧ ॥

కమ్పనం వలనం చైవ స్తమ్భనోద్వర్తనే తథా ।
 నివర్తనం చ పఞ్చైతాన్యూరుకర్మాణి కారయేత్ ॥ ౨౫౨॥
 నమనోన్నమనాత్పార్శ్వేర్ముహుః స్యాదూరుకమ్పనమ్ ।
 గచ్ఛేదభ్యంతరం జాను యత్ర తద్వలనం స్మృతమ్ ॥ ౨౫౩॥
 స్తమ్భనం చాపి విజ్ఞేయమపవిద్ధక్రియాత్మకమ్ ।
 వలితావిద్ధకరణాదూర్వోరుద్వర్తనం స్మృతమ్ ॥ ౨౫౪॥
 పార్శ్వరభ్యంతరం గచ్ఛేద్యత్ర తత్తు నివర్తనమ్ ।
 గతిష్వధమపాత్రణాం భయే చాపి హి కమ్పనమ్ ॥ ౨౫౫॥
 వలనం చైవ హి కర్తవ్యం స్త్రీణాం స్వైరపరిక్రమే ।
 సాధ్యనే చ విషాదే చ స్తమ్భనం తు ప్రయోజయేత్ ॥ ౨౫౬॥
 వ్యాయామే తాణ్వే చైవ కార్యముద్వర్తనం బుధైః ।
 నివర్తనం తు కర్తవ్యం సమ్భ్రాదిపరిభ్రమే ॥ ౨౫౭॥
 యథాదర్శనమన్యచ్చ లోకాద్ గ్రాహ్యం ప్రయోక్తుభిః ।
 ఇత్యూర్వోర్లక్షణం ప్రోక్తం జఙ్గాయాస్తు నిబోధత ॥ ౨౫౮॥
 ఆవర్తితం నతం ఉప్తముద్వాహితమథాపి చ ।
 పరివృత్తం తథా చైవ జఙ్గాకర్మాణి పఞ్చధా ॥ ౨౫౯॥
 వామో దక్షిణపార్శ్వేన దక్షిణశ్చాపి వామతః ।
 పాదో యత్ర వ్రజేద్విప్రాః తదావర్తితముచ్యతే ॥ ౨౬౦॥
 జఙ్గాస్వస్తికయోగేన క్రమాదావర్తితం నయేత్ ।
 జానునః కుఞ్చనాచైవ నతం జ్ఞేయం ప్రయోక్తుభిః ।
 విక్షేపాచైవ జఙ్గాయాః ఉప్తమిత్యభిధీయతే ॥ ౨౬౧॥
 [నతం స్యాజ్జానునమనాత్ ఉప్తం విక్షేపణాద్ బహిః] ।
 ఉద్వాహితం చ విజ్ఞేయమూర్ధ్వమూద్వాహనాదపి ।
 ప్రతీపనయనం యత్తు పరివృత్తం తదుచ్యతే ॥ ౨౬౨॥
 ఆవర్తితం ప్రయోక్తవ్యం విదూషకపరిక్రమే ।
 నతం చాపి హి కర్తవ్యం స్థానాసనగతాదిషు ॥ ౨౬౩॥
 ఉప్తం వ్యాయామయోగేషు తాణ్వే చ ప్రయుజ్యతే ।

తథా చోద్వాహితం కుర్యాదావిద్ధగమనాదిషు ॥ ౨౬౪ ॥

తాణ్ణవేషు ప్రయోక్తవ్యం పరివృత్తం ప్రయోక్తృభిః ।

ఇత్యేతజ్జుయోః కర్మ పాదయోస్తు నిబోధత ॥ ౨౬౫ ॥

ఉద్భుట్టితః సమత్యైవ తథాగ్రతలసంఘ్నః ।

అఞ్చితః కుఞ్చిత్యైవ పాదః పఞ్చవిధ స్మృతః ॥ ౨౬౬ ॥

స్థిత్యా పాదతలగ్రేణ పార్శ్విరూపా నిపాత్యతే ।

యస్య పాదస్య కరణే భవేదుద్భుట్టితస్తు సః ॥ ౨౬౭ ॥

అయముద్వేష్టితకరణే త్వనుకరణార్థం ప్రయోగమాసాద్య ।

ద్రుతమధ్యమప్రవారః సకృదసకృదా ప్రయోక్తవ్యః ॥ ౨౬౮ ॥

స్వభావరచితే భూమా సమస్థానే చ యో భవేత్ ।

సమః పాదః స విజ్ఞేయః స్వభావాభినయాశ్రయః ॥ ౨౬౯ ॥

స్థిరస్వభావాభినయే నానాకరణసంశ్రయే ।

చలితశ్చ పునః కార్యో విధిజ్ఞైః పాదరేచితే ॥ ౨౭౦ ॥

సమస్యైవ యదా పారిః పాదస్యాభ్యంతరే భవేత్ ।

బహిః పార్శ్వస్థితోఽఙ్గుష్ఠస్యశ్రపాదస్తు స స్మృతః ॥ ౨౭౧ ॥

త్యక్తౌ (కృత్వా?) సమపదం స్థానమశ్యక్రాంతే తథైవ చ ।

స్యాద్విక్లవాదిష్యరేషు త్ర్యశ్రః పాదో యథావిధిః ॥ ౨౭౨ ॥

అస్యైవ సమపాదస్య పార్శ్విరభ్యంతరే భవేత్ ।

త్ర్యశ్రపాదః స విజ్ఞేయః స్థానకాదిషు సంశ్రయః ॥ ౨౭౩ ॥

ఉత్తిష్టా తు భవేత్పారిః ప్రసృతోఙ్గుష్ఠకస్తథా ।

అఙ్గుల్యశ్చాఞ్చితాః సర్వా పాదేఽగ్రతలసంఘ్నః ॥ ౨౭౪ ॥

తోదననికుట్టనే స్థితనిశుమ్భనే భూమితాడనే భ్రమణే ।

విక్షేపవివిధరేచకపార్శ్వికృతాగమనమేతేన ॥ ౨౭౫ ॥

పార్శ్విర్యస్యాఞ్చితా భూమా పాదమగ్రతలం తథా ।

అఙ్గుల్యశ్చాఞ్చితాః సర్వాః స పాదస్త్యఞ్చితః స్మృతః ॥ ౨౭౬ ॥

పాదాగ్రతలసంఘ్నరే వర్తితోద్వర్తితే తథా ।

ఏవ పాదాహతే కార్యో నానాభ్రమరకేషు చ ॥ ౨౭౭ ॥

ఉత్తిష్టా యస్య పార్శ్వే స్యాదఙ్గుల్యః కుఙ్చితాస్తథా ।
 తథా కుఙ్చితమధ్యశ్చ స పాదం కుఙ్చితః స్మృతః ॥ ౨౭౮॥
 ఉదత్తగమనే వైవ వర్తితోద్వర్తితే తథా ।
 ఉత్తిష్టా తు భవేత్పార్శ్వరఙ్గుష్టాగ్రేణ సంస్థితః ॥ ౨౭౯॥
 వామశ్చైవ స్వభావస్థః సూచీపాదః ప్రకీర్తితః ।
 నృత్రే నూపురకరణే ప్రయోగస్తస్య కీర్త్యతే ॥ ౨౮౦॥
 అతిక్రాంతకమే వైవ పాదమేతం ప్రయోజయేత్ ।
 పాదజఙ్ఘోరుకరణం కర్మ కార్య ప్రయోక్తుభిః ॥ ౨౮౧॥
 పాదస్య కరణం సర్వ జఙ్ఘోరుకృతమిష్యతే ।
 యథా పాదః ప్రవర్తేత తథైవోరుః ప్రవర్తతే ॥ ౨౮౨॥
 అనయోః సమానకరణాత్ పాదచారీ ప్రయోజయేత్ ।
 ఇత్యేతదఙ్గుజం ప్రోక్తం లక్షణం కర్మ వైవ హి ॥ ౨౮౩॥
 అతః పరం ప్రవక్ష్యామి చారీవ్యాయామలక్షణమ్ ॥ ౨౮౪॥
 ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే అఙ్గాభినయో నామ నవమోఽధ్యాయః ।

Encoded by Padmakar Dadegaonkar dadegaonkar@yahoo.com

Natya Shastra Chapter 9

pdf was typeset on March 24, 2024

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

